

ПРАВО И ГОСУДАРСТВО

Научно-информационный
журнал КазГЮУ

№ 1/2 2004

Выходит с 1997 г.

Учредитель:
КазГЮУ

Главный редактор
Б.Х. Тoleубекова

Редакционная
коллегия:

А.Т. Ашеулов
М.Т. Баймаханов
Ю.Г. Басин
У.С. Джекебаев
А.Г. Диденко
К.А. Жиренчин
С.З. Зиманов
А.К. Касабек
С.И. Клишкин
А.Х. Миндагулов
А.К. Мухтарова
М.С. Нарикбаев
Р.Т. Нуртаев
Г.С. Сапарғалиев
А.С. Стамкулов
М.К. Сулейменов
А.А. Гаранов
В.Н. Уваров
С.Ф. Ударцев
Н.У. Усеров
Д.С. Чукмаитов
Т.К. Джанибекова
(отв. секретарь)

Тел.: 43-62-11, 43-15-44

Журнал входит в Перечень научных изданий, рекомендуемых ВАК для публикации основных результатов докторских диссертаций.

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ

МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТЕОРИЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА

- Ш. В. Тлепина.** Исследование органов представительной власти в Казахстане в 1950–1970-е годы XX века 3
- Б. А. Жуламанов.** Последствия и уроки партийно-командного руководства (на материалах Казахстана) 10
- А. Н. Нусупбекова.** О понятии “правовая политика” 11
- А. Р. Калимбекова.** К вопросу о соотношении ретроспективного и позитивного аспектов юридической ответственности государственных органов и должностных лиц 13
- Е. Оспан.** Этносаралық қатынастарды құқықтық реттеудің теориялық мәселелері 16
- М. М. Гериева.** Правоспособность и дееспособность в исламском праве 19

ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ МЕН САЯСИ ОҚУ ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ

- Е. Т. Әміржанов.** Әл-Фараби мемлекетте билік жүргізу мәселесі хақында және мемлекеттік қызмет 22
- Б. М. Абдығанпарова.** О некоторых аспектах ненасильственной общественной организации в политической теории Льва Толстого 23
- А. А. Оразбаева.** Значение партий в политической жизни общества 27

КОНСТИТУЦИОНАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

- М. Т. Габдуалиев.** Понятие, сущность и юридическая природа конституционного права гражданина на участие в управлении делами государства 28

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

- Е. В. Нестерова.** Основания возникновения права государственной собственности в Республике Казахстан 29
- Б. Х. Олжабаев.** Модель социальной защиты: нелёгкий путь выбора 31

КӘСІПКЕРЛІК ҚҰҚЫҚ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО

- М. К. Капанова.** К вопросу определения правового статуса предпринимателя 33
- М. М. Новицка.** Типовые договоры, используемые при приобретении товаров, работ и услуг при проведении нефтяных операций 35
- М. А. Естеміров.** Аффилиирленген (қосылма) тұлғалар: түсінігі, сипаттамасы 39
- М. Тұрлыбек.** Моральдық зиян мен заңды тұлға: кейбір мәселелер 40

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ АВТОРСКОЕ ПРАВО

- А. И. Тлеужанова.** Сабақтас құқықтар субъектілерінің түсінігі, түрлері, олардың авторлық құқықпен байланысы 42
- Л. С. Мамиконян.** Некоторые вопросы аудиовизуальных произведений по законодательству Республики Казахстан 46

production. Developments in Petroleum Science. Vol. 46. Elsevier, 2003. P. 291-295, 300-301.

26. Ibidem, P. 60-63.

27. Указ Президента РК, имеющий силу закона, от 28 июня 1995 г. № 2350 "О нефти" // Недра и природные ресурсы: Сборник законодательных актов. Алматы, 2003.

28. См.: Tinkler J. C. Oil and gas contracts // Development Geology Reference Manual. Edited by Diana Morton-Thompson, Arnold W. Woods. AAPG Methods in Exploration Series, № 10. Published by the American Association of Petroleum Geologists, Tulsa, Oklahoma. P. 16-18.

АФФИЛИРЛЕНГЕН (ҚОСЫЛМА) ТҮЛҒАЛАР: ТҮСІНІГІ, СИПАТТАМАСЫ

М. А. Естеміров,

Қазақ гуманитарлық-заң Университетінің магистранты

Қазақстан құқықтық жүйесінде аффилирленген тұлғалар ұғымы алғаш рет 1993 ж. 23 маусымдағы "Инвестициялық жекешелендіру қорларын ұйымдастыру шаралары" туралы ҚР президентінің қаулысымен енгізілген болатын (қосымша ретінде – инвестициялық жекешелендіру қорлары жөніндегі ереже). Осы ережеге сәйкес жеке не заңды тұлғаның аффилирленген тұлғалары:

- оның басқарушысы;
- лауазымды тұлғалары;
- 25 және одан да көп проценті тиесілі акционер;
- 25 және одан да көп процент акциясы осы тұлғаға тиесілі кәсіпорын;
- құрылтайшылары.

Содан бергі уақытта аффилирленген тұлға ұғымы Қазақстандық құқықтық жүйеде нық орналасты деп айтуға болады. Кез-келген норманың мазмұнын айқын ажырату үшін оның енгізілгендегі мақсатын анық түсіну қажет. Аффилирленген тұлға терминінің енгізілгендегі көзделген негізгі мақсат: акционерлердің, салымшылардың, инвесторлардың тіпті мемлекет мүддесінің аффилирленген тұлғалар тарапынан болуы мүмкін зиянды әрекеттерден қорғалуы.

Аффилирленген тұлға сөзі (affiliated person) ағылшын тілінен алынған, аудармада кәсіпкерлікпен айналысушы субъектінің қызметіне ықпал ету қабілетіне ие жеке не заңды тұлғаны білдіреді [1]. Қазақстан құқықтық жүйесіндегі аффилирленген тұлға терминінің мағынасы американдық құқық жүйесінде қолданылатын мағынасынан ерекшеленеді. Американдық құқықтық жүйедегі "To affiliate" термині арқылы компаниялар арасындағы тығыз байланыс сипатталады. Егер, компанияның 5 және одан да жоғары процент акциясы басқа компанияға тиесілі болса онда алғашқы компания аффилирленген болып саналады. Яғни мұнда қадағалауындағы компанияны білдіреді. Қазақстандық қолданыстағы термин бағынышты компания емес, ықпал ету қабілетіне ие тұлғаларды білдіреді. Заңды не жеке

тұлғаны аффилирленген тұлға деп тану үшін олардың басқа субъектілердің қызметіне ықпал ету қабілетін анықтау қажет. Қабылданатын шешімге ықпал ету мүлкітік, шарттық, ұйымдастырушылық-басқару, туыстық не аралас қарым-қатынастарға негізделуі мүмкін. Мүлкітік қатынастардағы аффилирлену кәзіргі кездегі толық реттелген аффилирленудің кең танымал нысаны. Бұл қатынас түрі белгілі-бір заңды тұлғаның жарғылық капиталына қатысуға негізделген. Мысалы ретінде ірі акционерді алсақ. Ірі акционер: Бір-бірімен жасалған келісім негізінде әрекет ететін, өзіне акционерлік қоғамның дауыс беретін акцияларының 10 және одан да көп (халықтық қоғамда-бес және одан да көп) проценті тиесілі акционер немесе бірнеше акционер [2].

Шарттық қарым-қатынастарға негізделген аффилирленген тұлғаны айқындауда бір немесе бірнеше тұлғаның шарт арқылы басқа тұлғалардың қабылдайтын шешімдеріне ықпал ету қабілетінің болуы қажет. "Шешімдеріне ықпал ету" термині басқа тараптың кәсіпкерлік қызмет пен айналысу жағдайларын айқындау, екінші тараптың атқарушы органының қызметін атқару сияқты фактілердің мазмұнымен ашылады. Ұйымдастырушылық-басқару қатынастарында тұлғаны аффилирленген тұлға деп тану үшін жеке тұлға не оның туыстары бірнеше заңды тұлғаның басқару органдарында болуы шарт. Туыстық қатынастардағы аффилирлену ерлі-зайыптылар, ата-аналар, олардың балалары, аға-інісі, апа-сіндісі сынды туыстар арасында болуы мүмкін. Сондай-ақ, төжірбиеде аффилирлену, қарым-қатынас түрінің бір нысанында емес, аралас қарым-қатынас түрінде көптеп кездесіп жатады.

Әдетте, аффилирлену біржақты не екіжақты болып келеді. Біржақты аффилирлену процессінде ықпал ету қабілеті бір тарапқа тиесілі болса, екіжақты аффилирлену барысында екі немесе одан да көп тұлғалар өзара бір-біріне ықпал ете алады. Мысалы, туыстық қаты-

нас негізінде орын алатын аффилирлену екіжақты сипатқа ие.

ҚР азаматтық кодексінің 94-95 баптарында аффилирленген тұлға сөзі қолданылмай-ақ, кәсіпорын бағыныштылығының жекеленген нысандары құқықтық реттелген [3]. Бірақ, мұнда кодекспен-терминді қолданатын заңдар арасында ешбір қайшылық жоқ. Шын мәнінде, мәселе терминде емес маңыздырағы оның нендей құбылысты сипаттайтындығында. Аффилирленген тұлға терминінің көмегімен кәсіпкерлік қызмет пен шұғылданатын субъектілердің тәуелділік нысандарын және оның тәсілдерін айқындауға қол жеткізуге болады. Нормативтік құқықтық актілерде осы терминді қолдану арқылы заң шығарушы екі маңызды фактінің растығымен келіседі: 1. Формалды тәуелсіз заңды тұлғалардың арасында бағыныштылықтың, тәуелділіктің яғни теңсіздіктің болатындығы. 2. Аталған қарым-қатынас түрі есепке алуға, қадағалауға және мәліметтерді жариялауға негізделген құқықтық реттеуді талап ететіндігі. Аффилирленген қарым-қатынастардың негізгі белгісі ол бір тұлғаның екінші бір тараптың қызметіне ықпал ету қабілеті болып табылады. Алайда, бұл белгі аталған тұлғалар арасындағы қатынастарды зиянды етпейді. Өйткені, мұндағы өлеуметтік зияндылық субъектілік құрамында емес, мүдделер тепе-теңдігінің бұзылуында. Мысалы, мәміле бір тараптың пайдасына бағытталған, яғни бір тарап алатын құқықтар мен мүдіктер екінші тараптікіне сәйкес емес. "Ықпал ету қабілеті" жөнінде көңіл аударатын тағы бір мәселе ол аффилирленген тұлғаның қандай қызмет түріне ықпал ететіндігінің айқын еместігі.

ҚР аффилирленген тұлғалардың арасында мәмілелердің жасалуының қарқын алған кезеңі нарықтық реформалар жүргізу уақытына түспа-түс келген болатын. Оған бірнеше объективтік себептер болды: 1. нормативтік құқықтық актілерде аффилирленген тұлғалардың нақты тізімін болмауы. 2. Мұндай мәмілелердің алдын алатын азаматтық құқықтық шаралардың және т.б. санкциялардың болмауы. Көп жағдайларда, аффилирленген тұлғалардың арасында жасалатын мәмілелердің кең таралуы нарықтық қатынастардың қалыпты дамуына нұқсан келтіріп, елдің экономикасын ұстайтын тіреулерге балта шабады. Өйткені, мемлекет тарапынан реттелмеген аффилирленген байланыстар ат төбеліндей азғана топтың мүддесінің жоғары болуын ғана қамтамасыз етеді [4]. Бұл өз кезегінде мемлекет экономикасының тұрақтылығына, қалыпты дамуына кері әсерін тигізбей қоймайды. Инвесторлардың ішкі нарықтық жағдайдың тұрақтылығына деген сенімін азайтады. Мысалы, коммерция-

лық заңды тұлғаның басшысы өздері өндіретін тауарды төмендетілген “зауыт бағасы” мен аффилиирленген тұлғаға сатады. Ал, ол тауарды шын нарық бағасында сатып, сатушы заңды тұлғамен есеп айырысады. Ал, алынған пайда заңды тұлға басшысы екеуінің арасында бөлінеді. Мәміленің зиянды салдары: заңды тұлғаның жұмысшылары, акционерлер уақытымен өз айлықтарын, табыстарын ала алмайды.

Аффилиирленген тұлғалар арасында жасалған мәмілелердің зиянды салдарынан қорғандық таныма- мал түрі ол ондай мәмілелерді жарамсыз деп таны. Бұған акционерлік қоғамдар туралы заңның 66 бабының 2-ші тармағындағы норма мазмұны мысал бола алады. Аффилиирленген мәмілелерді анықтауда оның жарамсыздығына нұсқайтын бірнеше фактілердің дәлелденуі тиіс: та- раптардың аффилиирленген деп танылуы; ондай мәмілелердің жасалуына заңмен бекітілген тәртіптердің бұзылуы. Акционерлік қоғам туралы заңда осы сынды мәмілелерден акционерлер мүддесін қорғау үшін төмендегідей арнайы ережелер бекітілген: Қоғамның аффилиирленген тұлғалары мәміле жасаушы тарап болса не оған өкіл немесе делдал ретінде қатысса; мәміле жасаушы тарап болып табылатын немесе оған өкіл не делдал ретінде қатысатын заңды тұлғаның аффилиирленген тұлғалары болса, онда қоғамның мәміле жасауына мүдделі тұлғалар деп танылады [5]. Мүдделілік туралы ақпарат директорлар кеңесіне хабарланып, мүдделілік болуына орай қоғамның мәмілелерді жасасуы туралы шешімді акционерлердің жалпы жиналысы оның жасалуына мүдделі емес акционерлердің көпшілік даусымен қабылдайды. Сондай-ақ, қоғамның аффилиирленген тұлғалары туралы мәліметтер қызметтік, коммерциялық не өзгеде құпия ақпарат болып табылмайды; жеке не заңды тұлға аффилиирленуі туындаған күннен бастап жеті күн ішінде өзінің аффилиирленген тұлғалары туралы мәліметті қоғамға табыс етуге міндеттенеді; ал, өз кезегінде қоғам аффилиирленген тұлғалар тізімін үкілетті органға табыс етуге тиіс. Осындай ережелер банктердің құқықтық жағдайын реттеуге арналған заңдарда да кездеседі. Банктер және банк қызметі туралы ҚР заңы: банктің аффилиирленген тұлғасы болып табылатын ірі қатысушы мәртебесін алу үшін ұлттық банктің арнайы рұқсаты қажет деген талапты бекіткен [6].

Аффилиирленген тұлға қатысуымен болатын қатынастардың құқықтық реттелуі екі бағытта жүргізіледі:

- 1) аффилиирленген болып табылатын тұлғалар шеңберін анықтау;
- 2) аффилиирленген тұлғалар қатысуы мен жасалатын мәмілелер тәртібін реттеу. Нормативтік құқықтық

актілер аффилиирленген тұлға қатысуымен болатын барлық қарым-қатынастарды реттемейді, тек аффилиирленген тұлғамен басқа да қатысушылардың мүдделерінің сәйкессіздігіне алып келетін әрекеттер мен мәмілелерді реттеуді қамтиды. Бұл реттеу тәжірибеде мынадай тәсілдер арқылы жүзеге асуы мүмкін:

1. Аффилиирленген тұлғалар арасында жасалатын мәмілелерге арнайы тәртіп бекіту.

2. Олар арасында жасалуы мүмкін мәмілелердің белгілі-бір түріне тиым салу.

3. Аффилиирленген тұлғаларды есепке алу және олар туралы мәліметтерді жариялау жөнінде заңды тұлғаларға талап қою.

4. Аффилиирленген тұлғаларға мүдделер қаттығысына өкелетін іс-әрекеттерді жасауына тиым салу.

Сондай-ақ, баспасөз беттерінде аффилиирленген тұлғалардың ерекше бір түрі ретінде тұлғалар тобы аталады [7]. Тұлғалар тобы: дауыс беретін акцияларының (үлестердің) он және одан да көп процентін иеленетін, келісім нәтижесінде бірлесіп тікелей немесе жанама шешім айқындауға және табиғи монополия

субъектісінің қабылдайтын шешімдеріне ықпал етуге құқығы бар заңды тұлғалардың, заңды және жеке немесе жеке тұлғалардың жиынтығы [8]. Аффилиирленген тұлғалар мәселесі бухгалтерлік есептеулерде де маңызды және салықтық құқықтық қарым-қатынастармен де түйісіп жатады.

Әдебиеттер

1. English Dictionary: Oxford, 1995.
2. Акционерлік қоғам туралы ҚР заңы: 1 бап.
3. Молотников А.Е. Еншілес ұйымдар құру тиімділігі қарастырылған // Юрист. №5. 2003.
4. Басин Ю. Г. Избранные труды по гражданскому праву. Алматы, 2003. С. 119.
5. Акционерлік қоғамдар туралы ҚР заңы: 71 бап.
6. Банктер және банк қызметі туралы ҚР заңы: 17-1 бап.
7. Тотьев К. Новое в российском законодательстве: аффилированные лица // Хозяйство и право. 1999. №1. С. 53.
8. Табиғи монополиялар туралы ҚР заңы: 3 бап.

МОРАЛЬДЫҚ ЗИЯН МЕН ЗАҢДЫ ТҮЛҒА: КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

М. Тұрлыбек,

Жеке құқық институтының заң ғылымдарының кандидаты
дәрежесіне иезденуші

Бұрыннан пайда болып, осы күнге дейін ғылым ретінде қалыптасып болған салаларда қазіргі таңда тек материалдандырылған қажеттіліктеріне ғана емес, ішкі дүниесіне де көп көңіл бөлуде. Соның ішінде заң ғылымы салаларының «жан әлемінің проблемаларын шешуге» бағытталған нормалары да көбеюде. Бұл, осы жұмыс авторының пікірінше, өмірлік қажеттіліктері мен қоғамдағы процесстердің уақыт сайын күрделенуімен, яғни негүрлым ғылым мен техниканың дамуымен жалпы гуманизм принципін қоғамның ішіне өз тамырларының терендетуімен байланысты. Жалпы ой-сана, мәдениет деңгейінің жоғарылауымен байланысты бұл пікірді қостайтын С. А. Беляцкийдің сөздері: «Шетел заңнамасымен, әсіресе шетел сот шешімдерімен танысу барысында моральдық зиянды өтеу көптеген мәдени елдерде танылған институт екендігіне көзімізді жеткізе алады. Бұндай құбылыс осы мемлекеттердің қайсыбір айрықша себептер мен өзгеше ерекшеліктерімен емес, әмбебап мағынаға ене бастаған қорлық көрген және кемсігендер үшін кінәлі тарапынан жеке дара

(приватты) өтеудің қажеттілігін талап ететін жалпы гумандық сезіммен түсіндіріледі». Бұндай құбылыстың болуы «бөтеннің құқығы мен бөтен тұлғаға деген сыйлауды дамытады, нығайтады»¹. Осы жоғарыда келтірген сөздердің мағынасынан қоғам санасының едәуір жоғары дамуының салдарынан, жалпы арамызда үнемі болып жатқан оңды прогресстің нәтижесінде өмір қалпы өзгеріп, заң тұрғысынан алғанда жаңа пайда болып жатқан қатынастарды реттеуге бағытталатын тетіктерді ойлап табу керек. Бәрімізге белгілі болғандай, заң нормалары қоғамда өз орнын тапқан қатынастарды олардың пайда болған кезеңінен көп кейін қабылданады. Сонымен бірге бұндай нормалар баршаға танымал тұрақтанған мораль (өнегелік) принциптеріне қайшы келмеуі тиіс екендігі де рас. Демек, қазіргі заңнамаға енген моральдық зиянды өтеу мәселесі — қоғамда қалыптасқан табиғи қажеттілік.

Моральдық зиян институтының өте күрделі мәселе болып, өлі бүгінге дейін өз шешімін толық түрде таба алмағаны сөзсіз. Егер де моральдық зиянның жеке тұл-